Tuğba Aydın

Bilim Uzmanı, Sinop/Türkiye
Expert, Sinop/Turkiye

eposta: tugbaaydin935@gmail.com

https://orcid.org/0000-0003-2058-5408

Atıf/Citation: Aydın, Tuğba. 2025. Masal Mekân İçinde: Kültürel Mekân Olarak Ordu Hane Kafe. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 13/46, 17-33. **https://doi.org/10.33692/avrasyad.1504350**

Makale Bilgisi / Article Information

Yayın Türü / Publication Type:	Araştırma Makalesi/Research Article
Geliş Tarihi /Received:	24.06.2024
Kabul Tarihi/Accepted:	26.09.2025
Yayın Tarihi/Published:	15.12.2025

MASAL MEKÂN İÇİNDE: KÜLTÜREL MEKÂN OLARAK ORDU HANE KAFE

Öz

Sözlü kültür ürünleri her dönemde değişen yaşam şartlarına uyum sağlayabilme meziyetiyle varlık göstermeye devam etmiştir. Bu çalışma, masalların sözlü kültür ürünü olmasının yanı sıra bir mekânı inşa eden ve şekillendiren kültürel unsur olarak işlevini incelemeyi, masallar etrafında oluşan kültürel mekânı değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, Ordu ilinde yer alan Hane Kafe, çocukluk döneminden itibaren dedesinden ve çevresinden masallar dinleyip sonrasında kendi masallarını da yazıp anlatan Hilayda Karakök Kışla öncülüğünde tasarlanmış özel bir mekân olarak ele alınacaktır. Mekânda gerçekleştirilen masal anlatımları, hem kültürel aktarımın bir aracı hem de bu mekânın kimliğini oluşturan performatif bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu mekân tüketim odaklı kentsel kafelerden ayrışarak masallar aracılığıyla dinamik bir kültürel üretim mekânı haline gelmektedir. Masalların ve kafenin birbiri üzerindeki değiştirici ve çekiciliği arttırıcı gücü çift yönlüdür. Bir yandan masallar mekânın oluşumunu etkilerken diğer yandan mekân, masalı şekillendirmiştir. Mekânın masal çizimleriyle şekillenen mimarisi, anlatım pratikleriyle bütünleşen estetiği kurgusal olanla yaşanılan alanı bir araya getirmektedir. UNESCO'nun kültürel sürdürülebilirlik çerçevesinde önemle vurguladığı "kültürel mekân" kavramı, bu çalışmada Hane Kafe örneği üzerinden ele alınmaktadır. Mekânın tasarımı, yapılan etkinlikler ve masal anlatım pratikleri birlikte değerlendirildiğinde, Hane Kafe yalnızca bir anlatım alanı değil, aynı zamanda kültürel sürekliliği destekleyen özgün bir örnek teşkil etmektedir. Masallar temelinde birden fazla etkinliğin düzenlendiği bu mekân, sözlü kültürün yaşatılması, masalların yeni bağlamlarda işlev kazanması ve gelenekten beslenen anlatıların çağdaş ortamda yeniden üretilmesi açısından dikkat çekicidir. Bu açıdan Hane Kafe, geleneksel anlatı formlarının modern mekânlarda nasıl yeniden konumlandığını göstermesi açısından da değerlidir. Çalışma kapsamında, kafenin masallarla olan ilişkisi ortaya konulacak; masalların kültürel mekân üretimindeki rolü

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

incelenecektir. Bu değerlendirme sürecinde nitel araştırma yöntemlerinden gözlem ve görüşme teknikleri kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sözlü Kültür, Masal, Kültürel Mekân, Ordu İli, Hane Kafe

IN A FAIRYTALE PLACE: ORDU HANE CAFE AS A CULTUREL VENUE

Abstract

Oral cultural products have maintained their existence through the ages by adapting to ever-changing living conditions. This study aims not only to examine fairy tales as oral cultural products, but also to evaluate their role as cultural elements that construct and shape space. Specifically, it investigates the cultural space formed around fairy tales. In this context, Hane Cafe, located in Ordu peovice's, is explored as a unique space designed under the leadership of Hilayda Karakoç Kışla, who grew up listening to tales from her grandfather and surroundings and later went on to write and tell her own stories. The storytelling events held in the cafe are considered both as tools of cultural transmission and as performative elements that contribute to the identity of the space. Unlike consumer-oriented urban cafes, Hane Cafe becomes a dynamic site of cultural production through its connection with fairy tales. The reciprocal relationship between the tales and the cafe enhances both the narrative and the space itself. On one hand, fairy tales influence the formation of the cafe; on the other, the spatial atmosphere reshapes the telling of the tales. The architecture of the cafe, enriched with illustrations inspired by tales, and its aesthetic, intertwined with narrative practices, merge the fictional with the lived environment. Within UNESCO's framework of cultural sustainability, the concept of "cultural space" is discussed through the case of Hane Cafe. When the spatial design, activities, and storytelling practices are considered together, the cafe emerges not only as a narrative venue but also as a distinctive example that supports cultural continuity. Hosting various events centered around tales, this space is noteworthy in terms of preserving oral culture, enabling the refunctioning of tales in new contexts, and facilitating the reproduction of tradition-based narratives within a contemporary setting. Accordingly, this study aims to uncover the multifaceted relationship between Hane Cafe and storytelling, and to evaluate the role of tales in the production of cultural space. The research will be carried out using qualitative methods, particularly participant observation and interviews.

Keywords: Oral Cultural, Fairy Tale, Cultural Venue, Ordu, Hane Cafe

Giriş

Kültür, en temel haliyle insanın tüm davranış biçimini kapsayan ve toplumdan topluma değişiklik gösteren yaşayış, düşünüş biçimidir. Hızlı tüketim, teknolojik gelişmeler, kentleşme oranındaki artış gibi etkenler kültürel değerlerin görünürlüğünü yitirmesine, farklılıkların kaybolmasına zemin hazırlamıştır. Bu durum kültürel çeşitliliği koruma ve yaşatma yönünde yeni çözüm yolları aramayı beraberinde getirmiştir. Bu noktada UNESCO, kültürel çeşitliliğin korunması ve kültürel mirasın sürdürülebilirliği konusundaki çalışmalarıyla rehber niteliğindedir.

UNESCO, kültürü korumayla birlikte sürdürülebilir kalkınmayı önceler. Bu nedenle kültürel ürün, üretici bağlamında yapılan çalışmaların yanı sıra kültürel mekân da üzerinde durulması gereken bir olgudur. Eski kültürel unsurların eski bağlamında üretilmesini zorunlu kılarak, yenilenmeye, küreselleşme ve modernleşmeye karşı durarak kültürel çeşitliliği sağlamaya çalışmak mümkün değildir (Oğuz 2007: 32).

UNESCO çalışmalarında üzerinde durulan kültürel mekân fikri Hane Kafe üzerinden de düşünülebilir. Hane Kafe, Ordu ilinde bulunan ve masal etrafında şekillenmiş bir mekândır. Kafede Hilayda Karakök Kışla tarafından masal anlatımları yapılır. Hilayda Karakök Kışla, hem geçmişte dedesinden ve çevresinden dinlediği masallara eklemeler yaparak hem de tamamen kendi masallarını yazarak bir repertuar oluşturmuş ve masallar anlatmıştır. Kafede düzenlenen masal etkinlikleri çocuk ve yetişkin olmak üzere farklı yaş gruplarına göre hazırlanır, dinleyicilerden gelen talebe göre ve anlatıcının uygunluğuna göre düzenlenmektedir. Ancak yine de genelde ayda bir olmak üzere planlanmaktadır. Uçar'ın (2023) değerlendirmesine göre Hane Kafe, atölye/kitap kamusal mekâna dâhildir. Yapılan etkinlikler (masal anlatımı, yazarlık atölyeleri, sergiler vb.), farklı grupların bir araya gelişi (çocuk, genç, yaşlı, farklı meslek grupları vb.), sosyal medya paylaşımları değerlendirilerek kent kamusallığı ve kültürü açısından önemli bulunur. Masallar üzerinden düşünüldüğünde ise kafeyi kültür üretim mekânı olarak değerlendirmek de mümkündür.

Masallar geçmişten günümüze çeşitli ortamlarda kendine yer bulmuş, ortamlarla birlikte şekillenmiştir de denilebilir. Masallar, zaman içerisinde hâlâ işlevsel olarak varlıklarını devam ettiren, zamanın şartlarına uyum sağlayan, çeşitlenen, dönüşen anlatılar olarak düşünüldüğünde Hane Kafe'de düzenlenen masal anlatımları pek çok yönden değerlendirilebilir -masal anlatıcısı, dinleyici, masal metinleri vb.- ancak bu çalışmada "masal anlatımı için özel bir ilgiyle oluşturulan/masal etrafında şekillenen, kültürel bir mekân olarak Hane Kafe" düşünülecektir. Mekân; anlatıcı, dinleyici ve masalı etkileyen önemli bir unsurdur.

Kafeler geçmişten günümüze farklı isimlerle ve işlevlerle varlık gösteren yerlerdir. Evvelinde kahvehane olarak görülen bu yerlerin çeşitli türleri, ulusal ve işlevsel özellikleri vardır. 17. yy. ortalarında kent kültürünün içinde burjuvanın ilgi duyarak tükettiği, ön plana çıkan besinler arasında çikolata ve kahvenin yer alması bu ürünlerin satışını yapan kafe ve salon gibi mekânların artışını sağlar. Bu durum, söz konusu mekânların edebi kamunun taşıyıcısı olmasını ve kamusal alanın işlevsel hale gelmesinde etkili olmuştur (Habermas 2013: 100).

Bununla birlikte kafeler, kahvehanelerin *"başlangıçtan beri sunduğu yeme, içme, oyun, eğlence ve az da olsa eğitimden oluşan bir karışımı sunmaya devam etmektedir"* (Sami 2010: 164). Kahvehanelerdeki hikâye anlatma sanatının yazılı kültürün gelişimiyle birlikte özgünlüğünü

kaybettiğine (Heise 2001: 30) dair fikirler olsa da Hane Kafe bu yaklaşımın dışında yeniden sözlü kültür ürünlerinin benzer mekânlarda anlatıldığını gösteren bir örnektir.

Günümüzde daha çok genç grubun sosyalleşme alanı olan kafelerde yeni bir sosyal ortam oluşur. Sosyal bütünleşmeyi mümkün kılan bu gibi mekânlar sosyal ve kültürel dönüşümün önemli bir parçası olmuştur. *"Bireyler tercih ettikleri yerlerle sosyal ve kültürel sermayelerini sergilemektedirler"* (Çakı ve Güzeltepe 2017: 182). Hane Kafe; her yaş grubundan insanın dâhil olduğu, yeni bir sosyal ortamın oluşturulduğu, hem geleneksel ve kültürel unsurların aktarılmasına imkân tanıyan hem de modern yaşama uyumlanan bir yerdir. Kültürel olma vasfını "masallar" ile kazanmıştır.

Masallar, evvelinde sözlü kültürle aktarılan bir türken zamanla ve ikinci sözlü kültür ortamının oluşmasıyla birlikte anlatılmaktan çıkan, yazılan ve hatta sahnelenen bir tür olmuştur. Bu gelişim yeni işlevleri beraberinde getirmiştir. Masalların işlevleri genel itibariyle; eğlendirme hoş vakit geçirme, toplumsal kültürel unsurları gelecek kuşaklara aktarma şeklinde sayılabilirken günümüzde ve Hane Kafe örneğinde masallar "reklam/tanıtım" işlevi de kazanmıştır. Hane Kafe ve masallar arasında birbirine hizmet eden çift yönlü bir durum vardır. Bir taraftan masallar bu mekânda anlatılarak sözlü kültürün aktarımı ve dolaşımı sağlanırken bir taraftan da masallar ile mekânın/kafenin tanıtımı yapılıp, çekiciliği artırılmaktadır. Akgün, masal dili ve fantastik anlatımın markaların odak noktası olduğunu belirtir. Sözlü kültür ürünleri markaların hedef kitlesi ile duygusal bağ kurmasında, hizmet satın alan kişiye kendini, özünü hatırlatmasında başvurdukları yollardan biri olmuştur (Akgün 2019: 10). Bu noktadan bakıldığında kafede anlatımı yapılan masallarla da mekânın, ürünlerin bir anlamda reklamı da yapılmış olur.

Kafenin sosyal medya hesabından yaptığı paylaşım bahsedilen durumu daha iyi açıklayacaktır:

Şekil 1: Hane Kafe'ye Dair Sosyal Medya Paylaşımı

URL-1: https://www.instagram.com/p/CjtBWgRsS8U

Yukarıda verilen örnekte de görüleceği gibi, kafenin iç tasarımından verilen kesit, anlatılan masallardan birinin konusuna ilişkindir ve mekânın tanıtımı yapılırken de hem masala hem masalın görseline yer verilmiş, kişilere hem bir masaldan söz edilmiş hem de kahve içme davetinde bulunulmuştur.

> "Hane'de masal akşamları çok ama çok eğlenceli geçiyor! Bu akşam kuklalı masal gecemize katılan ve kokona canavarları ile savaşıp büyülü dağa ulaşan tüm arkadaşlarımıza teşekkürler. İddialıyız, Hane bir Ordu klasiği olacak ve büyürken dinlediğimiz bu masalları yaşlanırken hatırlayıp torunlarımıza anlatacağız. Hane'yi duyunca gülümseyeceğiz ve içimiz ısınacak. Haydi, anılar biriktirmek için bize katılın! #hanekafeordu #ordulumasallar #etkinlik #ordununmasalları #kuklalımasal #ordu"(URL-2 https://www.instagram.com/p/Cl_4jKoqs9T/).

şeklindeki paylaşımlar da yine aynı yönde düşünülebilir. Böylelikle mekânın ve masalların tanıtımı yapılmış, masalların öğreniliş şekli ortaya koyulmuş geçmişte öğrenildiği, gelenekselliği üzerinde durulmuştur. Bu masallar, Hilayda Karakök Kışla'nın geçmişte dedesinden dinleyerek sonrasında kendi eklemelerini yaparak ya da tamamen yeniden yazarak oluşturduğu ve anlattığı masallardır. Bu paylaşımda hepimizin geçmişinde ve kodlarında olan unsurlara sizi davet ediyoruz alt metni vardır.

> "Gelenek çizgisel bir zamanın ve tarihin "yeni" bir şimdiki zamanda ortadan kalktığı, geçmişin "arkamızda kalan şey" olduğu biçiminde düşünülmüştür. Oysa zamanı ve tarihi çizgiselliği içerisinde değil de çevrimselliği içerisinde düşünen toplumlarda gelenek devingen bir statüye kavuşmuştur" (Aktulum 2013: 15).

Hane Kafe'de anlatılan masallarda da gelenekte olan unsurlar devingen bir hale getirilerek yeniden sunulmuş, günümüze aktarılmıştır. Bunun üzerinde durarak daha geniş bir kitleye hitap etme amacı güdülür denilebilir. Anlatıcının hayat hikâyesinde de bu vurgu dikkat çeker. O, masallarla dedesi yoluyla tanıştığına ve geleneksel masal anlatım biçimlerine şahit olduğuna değinir;

> "Masal anlatıcılığını çocukluğumdan beri yapıyorum ama esas öykü benim rahmetli dedemle başladı. O, böyle sözlü kültürün korunması ve aktarılması gerektiğine inanıyordu ve sözlü kültürün sözle aktarılması gerektiğine inanıyordu ve o yüzden biz Batı Karadeniz'de dolaşarak masal anlatıcılarının evlerine yani masalları anlatmayı alışkanlık haline getirmiş, aynı zamanda kıssaları, söylenceleri, efsaneleri, dini hikâyeleri anlatan kişilerin evlerine konuk olduk. Aynı zamanda bu merakı bilindiği için dedemin, başka yerlerde gezerek anlatıcılık yapan kişiler de bizim evimize konuk oluyordu. Çok fazla hatırladığım kişi yok ama bir amcayı hatırlıyorum. Bizde kaldığında beni çok korkutmuştu. Bağıra bağıra bir şeyler anlatıyordu falan. Ben onları dinliyordum, notlar alıyordum. O da bundan sonrasında benim bunları anlatmamı istiyordu hani bunların aktarılmasını istiyordu. Kendisi daha evvel Muzaffer Sarısözen ile birlikte halk türkülerini derleyen ekipte yer almış

sanırım şoför olarak orada bulunmuş. Tam olarak bilmiyorum oradaki vazifesini. Muzaffer Sarısözen TRT'de türkülerle ilgili çalışan biri" (K.K.1[1]).

Anlatıcı masallarla ilgili amacını kişileri kafeye davet ederken de kısaca ifade eder.

Değişen dünya şartlarıyla birlikte tüketim, insanlar için temel ihtiyacı karşılamanın dışında yeni anlamlar kazanmıştır. Kapitalizmin gelişimi tüketim kültürünün şekillenmesindeki önemli olgudur. İnsanlar artık ihtiyacının dışında; statü kazanmak, görünür olmak, kendini ispat etmek gibi amaçlarla ürünleri tüketir hale gelmiştir. Yeni ihtiyaçların oluşmasında ise şüphesiz reklamlar etkendir. Hane Kafe'de de insanlar sadece yeme-ime ihtiyacını gidermek için orayı tercih etmez. Güzel vakit geçirmek, statü kazanmak, sosyalleşmek gibi çeşitli amaçlarla ziyaret edilen bir yerdir. Örneğin, mekânın tasarımı ve özellikle duvar çizimleri çekiciliğini arttırır. İnsanlar buraya gelip duvar çizimlerinin önünde fotoğraf çekip sosyal medyalarında paylaşmak gibi eylemlerde bulunmaktadırlar. Duvar çiziminde ise yine masallara başvurulmuştur (Şekil 2). Çizimlerde masal anlatıcısının masallarından yola çıkılmış, çizimleri Güzel Sanatlar Fakültesi öğrencisi Muhammet Bayraktar yapmıştır. Masallardan yola çıkarak yapılan bu çizimler insanların kafeye gelmesinde çekici unsurlardan biri olmuştur. Duvar çizimlerinin yanı sıra belli aralıklarla yapılan resim sergileri de yine dikkat çekicidir. Söz konusu sergilerde masalların belli sahneleri çizilip mekânın bir odasındaki duvara asılarak sergilenmektedir (Şekil 3-4).

Şekil 2: Masallardan Yola Çıkarak Yapılan Duvar Çizimleri

[1] Çalışmada esas alınan mekânda masal anlatımını gerçekleştirerek çalışmaya temel sağlayan kaynak kişi Hilayda Karakök Kışla ve masalların çizimini yapan kaynak kişi Muhammet Bayraktar'a saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

Şekil 3: Görünmez Kız Masalı Çizimlerinin Duvarda Sergilenmesi

(URL-3 https://www.hilaydakarakok.com/post/g%c3%b6r%c3%bcnmez-K%C4%B1z)

Şekil 4: Masal Sergisini İnceleyen Müşteriler

Böylece hem masal dinlemeye gelenler hem de sadece yeme-içme için gelenler masal sahnelerinin somutlaştırıldığı resimleri görüp aktarıma ortak olmaktadır. Bu aktarıma dâhil olanlar masal gecelerine de ilgi duymaya başlar. "Duvardaki çizimler dikkatimi çekti ve ben de masal gecesine katılmaya karar verdim" (K.K.5) şeklindeki ifadeler bunu örnekler. Gelen kişilerin talebi doğrultusunda çizimlerin ayrıca anlatıldığı, çizimlere dair soruların cevaplandığı da gözlenmiştir. Bütün bunlar masalların aktarımında rol oynar. Masalların çizilmesi esnasında aslında bir yandan yeniden üretim de yapılır. Sözlü kültür ürünleri kalıplaşmayan daima dönüşen ürünlerdir. Çizim sırasında da çizer tarafından yeni şeyler eklenir yahut eksiltilir. Çizer Muhammet Bayraktar'ın sözleri de bu fikri destekler niteliktedir;

> "Ben Türk Mitolojisi severim mesela. Burada da Türk kadın başlıklarını çizerken eklemek istedim. Bizi biz yapan kendi kültürümüzdeki unsurları da eklemek istedik. Eli belinde sembolü de eklediklerimden biri" (K.K.2).

Aynı zamanda sergi esnasında çizer tarafından çizimlerde ne anlatıldığının aktarılması da bir masal anlatımı olarak düşünülebilir. Daima bir sözlü kültür aktarımı söz konusudur. Nitekim kafenin oluşturulma amacı da budur;

> "Bizim burası için hayalimiz, heyecanımız, masalların anlatıldığı bir yuva bir ev korunaklı bir alan olmasıydı. Biz masalları birbirimize anlatarak aktarmaya devam edelim ama bunu sanatla yapalım ve birbirimize güzel anlar anılar oluşturalım istedik. Bizim mottomuz bu" (K.K.1)

Kafe menülerinin hazırlanmasında da masallara yer verilmiştir. Bu da kafeye yeme-içme için gelen müşterinin masallara aşina olmasını, belki de menüde görerek sonrasında masal anlatımına dâhil olmasını sağlar (Şekil 5).

Şekil 5: Hane Kafe Menü Örneği

Mekânın bir kafe oluşu masal anlatımından önce dinleyicilere kek ve çay dağıtımı yapmalarını sağlamıştır. Bu dağıtımla masal dinlemeye gelenler aynı zamanda kafenin yiyeceklerini tatma imkânı da bulmuş, bir yandan ürün tanıtımı olarak da düşünmeye uygun bir durum oluşmuştur. Bu çift yönlü bir tanıtımdır. Hem masalların aktarılması hem de kafedeki üretim ve tüketimin, satışın gerçekleştirilmesi için uygun ortamlar oluşturulmuş olur.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Yöntem ve Teknik

Söz konusu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden olan gözlem ve görüşme kullanılmıştır.

Masalın Mekânı/ Masal ve Mekân Etkileşimi

Masal için belli tanım ve sınırlamalar yapılsa da masal, belli şartları sağlayan hemen herkes tarafından her yerde anlatılabilen bir türdür. Koşullara ve değişimlere uyum sağlayabilmesi masalın günümüzde de işlevlerini devam ettirebilmesi, yeni işlevler kazanması varlık göstermesindeki sebeplerdendir.

Masal; anlatıcısı, dinleyicisi ve bağlamına göre şekillenebilme özgürlüğüne sahip bir türdür. "Belli tipte bir anlatıcısının olmaması, olağanüstü ve fantastik" (Ekici 2005: 87) nitelikler taşıması masalın çeşitlenebilmesindeki önemli etkenlerdendir. Anlatıcı, dinleyici, anlatım ortamı masalın dönüşümünde rol oynayan etkenlerdir ancak bunların yanı sıra mekânın da masal ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerekir. Masal anlatımın kafede yapılması anlatıcı ve dinleyici kitlesine etki eder. Örneğin Hane Kafe'deki gözlemler sırasında masal anlatımının bölündüğü tespit edilmiştir. Bu bölünmede kafenin bir kısmında yeme içme için gelen kişilerin içeri dışarı hareket etme durumları etkili olmuştur. Her ne kadar masal anlatımı için sakin bir akşam seçilse de diğer müşterilere yapılan servis sırasındaki hareketlilik dinleyicilerin ve anlatıcının dikkatinin dağılmasına sebep olmuştur. Anlatıcı aynı zamanda mekânın içinde yönlendirmeler de yapan kişi olduğu için çalışanlarla iletişime geçmiş, bu esnada da masal anlatımına kısa aralar verilmiştir. Çocuklara yönelik olan anlatımlarda ilgiyi toplamak biraz daha zorlaşmış olsa da yetişkinler için düzenlenen gecelerde masal anlatımında bölünme pek olamamıştır. Çocukların ilgisini toplamak için çeşitli kuklalardan faydalanılmıştır. Mekânın kafe oluşu anlatım sırasında ikramların yapılmasına da olanak sağlamıştır ve bu ikram sırasında da dinleyicilerin dikkati dağılmış, kısa da olsa bir ara verilmiştir.

Masal, anlatıcının geçmişi ve iç dünyasıyla şekillenir. "Masal anlatıcısının mensubu olduğu topluluğun kültürel aidiyet sunumu ve sözcüsü de olmaktadır" (Ekici ve Sarpkaya 2021: 60). Masalların anlatıldığı mekânlar da kültürel aidiyet sözcüsü olarak düşünülebilir, kültürel mekân özelliği gösterebilir. Masal etrafında oluşturulan bir mekân olan Hane Kafe bu noktada dikkat çeker. Burası, sadece bir icra ortamı değil, masalla restore edilmiş bir alan, kültürel mekândır.

Mekân ve insan karşılıklı olarak birbirini etkileyen iki unsurdur. *"Toplumsal mekân toplumsal ilişkiler tarafından üretilir."* (Lefebvre 2014: 56). Coğrafi yapı, kültürel unsurlar, psikolojik şartlar da hem insanı hem mekânı şekillendiren etkiler arasındadır. Mekânlar "algı ve deneyimlerin bilince, kişiliğe ve anılara dönüştüğü yerler olarak inşa edilirken, kişilerin mekâna yüklediği farklı kimliklerle şekillenmektedir" (Solak 2017: 14). Hane Kafe örneğinde

de bu etkenlerin yanı sıra masallar mekânı şekillendirmiş, anlam kazandırmıştır ve bu durum Lefebvre'nin (2014) belirttiği mekânın toplumsal ilişkilerin hem ürünü hem de yeniden yaratıcısı olması fikrini destekler. Üretilen ilişkilerin yanı sıra masal anlatıcısı ve eşinin yaklaşımı mekâna özel bir anlam yüklendiğini gösterir. Hilayda Karakök Kışla oluşum fikrini şöyle anlatır;

> "Eşim tarihçi, tarihi binalara çok ilgisi var, tarihi binaları restore etmek gibi bir tutkusu var. Biz de bu tarihi binayı tuttuk ve restore ettik. Bir sürü düşüncemiz vardı ne yapsak diye. Benim en büyük tutkum masal anlatmak, dedeme de verdiğim bir söz vardı. Nihayetinde böyle bir mekân oluştu. Dekorasyonunda beni çok etkileyen bir masal "Yorgun Fenerci" etkili. Yorgun Fenerci bir masal karakteri. Karadeniz'in kıyısında yaşayan çok güçlü çok korumacı. Duvarda Yorgun Fenerci'nin resmi var sahnede. Anlatıları ben onun karşısında gerçekleştiriyorum. İnsanlar onun evine misafir oluyorlar, karşıda Karadeniz var. Zaten Karadeniz'in o ürkütücü canavarlarla dolu dalgaları mekânın içerisinde. Yorgun Fenerci'nin evindeyiz, onun koruması altındayız. Kaldı ki bizim evimiz de burada" (K.K.1).

Mekâna yüklenen özel anlamda anlatıcı ve eşinin tutkuları ve ilgisinin yanı sıra Yorgun Fenerci masalı oldukça ön plandadır. Bu masalı ön plana çıkaran hem masal anlatıcısının ona yüklediği özel anlam hem de mekânın çizimlerinde yer almasıdır. Ancak anlatıcının repertuarında pek çok masal vardır ve yazdığı masalların bir kısmı kitaplaştırılmış, yabancı dillerde de yayınlanmıştır.

Solak, mekânlara ait olma durumundan söz eder ve "kendileme" kavramına yer verir. Mekân ile bir olma, kendini katma olarak en basit haliyle söylenebilecek bu kavram üç unsur etrafında oluşur. Ona göre; fiziksel kendileme bir mekândaki sakinlerin fiziksel varlığı, sosyal kendileme sohbet etme ortamıyla birlikte mekânda rahatlayarak zamanını değerlendirme, bölgesel kendileme ise eve yakın ya da eve benzer mekânlarda herhangi bir müdahaleye maruz kalmadan kendini özgür hissetmeleridir (Solak 2017: 22).

Hane Kafe bir mekân olarak bu üç unsuru da barındırır ve masallar yoluyla da bu mümkün hale gelir. Aynı zamanda Lefebvre'nin (2014) "yaşanan mekân" kavramıyla birlikte düşünüldüğünde, Hane Kafe örneğinde anlatıcının belleği, anlatıları, estetik tercihleriyle şekillenen mekân, bireysel ve kültürel olanın iç içe geçtiği mekânsal kimlik üretimi olarak düşünülebilir. Masalı dinlemeye gelen dinleyiciler orada fiziksel varlık gösterirler, anlatıcının dinleyicilerle masal anlatımının öncesinde tanışması, onlara sorular yöneltmesi ve masal anlatımı sonrasında izleyicilerin fikirlerini dinlemesi ve yanıtlaması bir sohbet ortamı oluşturur. Dinleyiciler masal dinleyerek rahatlar ve zamanlarını değerlendirmiş olur. Anlatıcı ve mekânın oluşumunda önemli bir role sahip olan Hilayda Karakök Kışla, "ev" fikri üzerinde sıklıkla durur. Kafeyi oluştururken insanların her şekilde evine dönmek isteyip kendini güvende hissedeceği bir yeri arzu edeceği fikrini benimsediğini ve mekânın oluşmasında bu fikrin öncelikli olduğunu belirtir şöyle ifade eder:

> "2018'den beri farklı yerlerde masal anlatıyorum ama kendimi çok güvende hissetmiyordum masal anlatırken. Şimdi kendi mekânımızda çok keyifli masal anlatıcılığı yapıyorum" (K.K.1).

> "Ben doktorum ve hane vurgusu hayatımda çok var. Hasta hane, muayene hane, sağlık evi gibi. Sağlık ve şifa kavramlarının ev üzerinden kurulmuş bir kavram olduğunu düşünüyorum. Evler konusunda çok duyarlıyım bir yere ait olmak ve hoş karşılanmak konusunda çok duyarlıyım bu benim önem verdiğim bir nokta. Bir yerde kendimi rahat hissetmiyorsam orada olmamam gerektiğini düşünüyorum o yüzden bizim temel prensiplerimizden bir tanesi aslında ev kavramı. Pek çok işletme aslında bir ev, zaman geçirdiğimiz, ilişkiler kurduğumuz, hayatımızı anlamlandırdığımız mekânlar. Kırılgan olduğumuz zamanlarda eve daha çok ihtiyaç duyarız. Masallar bence çok kırılgan şeyler. Sözlü kültür de çok kırılgan. O yüzden onları koruyacak güçlü kuvvetli birine ve bir eve ihtiyacı var. Böyle kuvvetli bir yerde ancak anlatılırsa korunursa bu kadar kırılgan bir şeyin kendini ifade edebileceğini düşünüyorum" (K.K.1).

Hem dinleyicilerin hem de anlatıcının burayı ev olarak algıladığı sıklıkla anlatıcı tarafından vurgulanır. Bunun yanı sıra, mekânın kendine mal edilmesi -bu durum hem anlatıcı hem de dinleyici üzerinden düşünülebilir- aidiyeti artırır. Ilgın ve Hacıhasanoğlu'nun (2005: 60) kendilemenin gerçekleşmesi için öne sürdüğü üç unsur da Hane Kafe'de yine masallar ile sağlanır. Ona göre mekânın kendilenmesi için üç unsur gerekir. Bunlar sahiplenme, korunan mekân ve yer aidiyeti şeklindedir. Hane Kafe'nin bir koruyucusu vardır. Yorgun Fenerci orayı korur ve oraya masal dinlemeye gelen herkes güvendedir, kendini oraya ait hisseder, mekâna ve mekândaki kültürel tutumlara uyum sağlar.

> "Başka kültür mekânlarında başka kültürel tutumlar içinde olan bireyler, kültürel mekân olma özelliğini ve etkinliğini koruyan bu yerlerde, koruması amaçlanan kültüre kolaylıkla eklemlenebilmekte ve geçici bir süre de olsa bu mekâna ait biri gibi davranmaktadır" (Oğuz 2007: 32).

Bu durum UNESCO'nun kültürün sürdürülmesine yönelik tasarılarına uyum sağlar. Hane Kafe'de UNESCO'nun önceleğiği bu duruma uygun olarak özellikle masal anlatımı sırasında kültürel bir uyumlanma, oraya ait olma durumu görülür. Hilayda Karakök Kışla'nın şu sözleriyle bu durumu pekiştirmek mümkündür:

> "Başlangıçta masal geceleri çok bilinmiyordu insanlar kafeye geliyordu. Geldikleri zaman "Aa burada masal mı anlatılıyormuş?" dediler. Zamanla farkındalık gelişti. Enteresan bir etkinlik. Ordu'daki insanların da bence bu tür kültürel etkinliklere bir merakı var. En azından bir kere tecrübe etmek istiyor kendilerine hitap ediyorsa devam etmek istiyorlar. Masal için çekirdek bir ekibimiz var onlar hep geliyor bir de merak edenler geliyor. Çocukların da bana benzediğini beni dinleyen yetişkinlerin de bana benzediğini düşünüyorum. Gerçekten zaman içerisinde beni dinleyen insanlarla

duygudaşlığımız yürekten bir bağlılık geliştirmemize vesile oldu. Benim gibi düşünen insanlarla bağ kurabilmemizi sağlıyor" (K.K.1).

Aslında hem masallara ilgi duyan hem de hiç bilmeyen başka kültüre başka bakış açısına sahip olanlar da Hane Kafe'ye gelerek bir şekilde masalla tanışıp oradaki kültür aktarımına eklemlenebilmekteler. Bazen bu durum sürmekte bazen devamı gelmemektedir ancak yine de bir farkındalık ve kültürel sürdürülebilirlik mümkün olmaktadır.

Anlatım mekânında hem geleneksel hem de modern bir biçimleniş vardır. Tıpkı anlatıcının masallarındaki gibi temelinde geleneksel değerler olan ama güncele, günümüze de uyumlanan bir durum hâkimdir. Anlatıcı çocukluğunda geleneksel ve doğal ortamda, masalları dinleyerek öğrenmiş sonrasında aldığı eğitimlerle de destekleyerek kendi masallarını yazmış ve anlatmıştır. Öncelikle "ev" teması bu ortaklığı sağlayan ilk unsurdur. Geleneksel ortamda masal anlatımı kış aylarında, evlerde, soba başında, köy odalarında anlatılır. Burada da anlatım "ev-hane" vurgusunun yoğun olduğu bir mekânda yapılmaktadır. Ancak geçmişte Rumların yaşadığı bir evin restore edilerek kafeye dönüştürülmesi, isminde "hane" vurgusu yapılması ama aynı zamanda da bir kafe olması çift yönlülüğü temsil eder. Kafede masal anlatımı yapılan alanda bir soba bulunması da yine bir yandan geleneksel anlatımdan izler taşıdığını gösterir. Kafe ortamı olması masal anlatımı sırasındaki oturuş biçimini de şekillendirir. Çocuklara ve yetişkinlere yönelik ayrı ayrı oturma biçimleri vardır. Çocuklar için küçük tabureler ve yer minderleri yapılmışken yetişkinler için sandalyeler anlatımın yapıldığı sahneye dönük olarak dizilmiştir. Anlatıcı yerden biraz yüksek bir sahnede anlatımını yapar, anlatım öncesinde dinleyicilerin oturma biçiminde yönlendirici olur (Şekil 6, 7). Çocuklar için küçük taburelerin olması dinleyicilerin takdirini kazanmıştır. "Çocukların tehlikesiz bir şekilde oturacağı taburelerin olması da çok güzel" (K.K.6) şeklindeki ifade buna örnektir.

Şekil 6: Masal Anlatım Sahnesi. Arkada Mekânın Koruyucusu Olduğu Düşünülen Yorgun Fenerci Çizimi.

Şekil 7: Masal Anlatım Anı

Geleneksel masal anlatımında anlatımın daha çok söz boyutu ile ilgilenilirken, modern masal anlatımı bir anlamda sahne performansı sunar (Kepez 2020: 102). Her ne kadar Hilayda Karakök Kışla kendisinin bir sahne performansçısı olmadığını ifade etse de masal anlatımı sırasındaki sahne dekoru, kullanılan eşyalar, anlatıcının canlandırmaları bir yandan masalı dinlemenin yanı sıra izlemeye dönüştürür ve sahne performansına yakın bir anlatım yapılmış *olur*. "Masal anlatıcısı dili yalnızca sözcüklerle kullanmaz, o tüm bedenini ve masalı anlattığı mekânı da ifade aracı olarak kullanır" (Topçam 2019: 4). Geleneksel anlatımda sadece dinlemeye dayalı anlatım böylelikle mekânın sağladıkları ile gösteriye döner.

Modern masal anlatımları geleneksel anlatımın aksine bir etkinliğe de döner (Kepez 2020: 102). Kafede yapılan anlatımlarda dekor (çocuk masalları için, masalla ilişkili özel dekorlar), müziğin dâhil edilmesi, masal anlatıcısının kızının piyano, masal anlatıcısının ve hocasının çello performansları ile masal anlatımına başlanması, masal konsepti oluşturulması, çocuklara ve yetişkinlere ayrı ayrı masal anlatım gecelerinin hazırlanması ve katılabilmek için belli bir ücretin olması etkinlik olarak değerlendirilebilmesini mümkün kılar. Kafenin tanıtımında ayrıca "etkinlik ve sanat merkezi" tanımlamalarının kullanılması ve masal dinleyicilerinin de "Güzel bir etkinlik olacağını düşünüyoruz" (K.K.3), "Kardeşim için farklı bir deneyim olacak" (K.K.4), gibi değerlendirmeleri bunu destekler.

Geleneksel ortamdaki masal anlatıcısı "şapka, battaniye, mendil, baston, tespih" (Oğuz ve Ölçer Özünel 2019: 170) gibi cisimleri kullanarak masalın somutlaşmasını, görsel açıdan zenginleşmesini ve ilgi çekmesini sağlar. Kafedeki anlatımda ise kuklalar bu amaçla aynı doğrultuda kullanılan yeni cisimlerdir. Anlatıcı masalını bazen bir kukla üzerinden anlatır, bazen kuklayı gelen dinleyicileri selamlamada ve onlarla tanışmada kullanır. Katılım sırasında anlatılan masalın karakterlerinden birini kukla olarak masal anlatımında kullanması buna örnektir. Kukla kullanımı da yine görselliği artırıcı unsurlardandır (Şekil 8, 9). Masalların konseptine uygun birden çok kukla vardır. Masal anlatımında kullanılan bu unsurlarla somutlaştırma yapılırken masalların çizilmesi de bunu mümkün kılar. Çizer Muhammet Bayraktar da bu fikri destekler:

"Soyut olan bir kavramı somutlaştırıyorsun ve masalı çizerek görünür hale getiriyorsun" (K.K.2). Masal çeşitli yollarla görünür hale getirilir.

Şekil 8: Masal Anlatımında Kullanılan Kukla Örnekleri

(URL-4: https://www.instagram.com/p/C2H4edvq_nn/)

Şekil 9: Masal Anlatımında Kullanılan Kukla Örnekleri

Verilen örneklerde de görüleceği üzere geleneksel masal anlatımından beslenen ve günümüzün beklentilerini de karşılayan, güncel yaşam biçimine uyumlanan bir sözlü kültür aktarımı Hane Kafe'de gerçekleşir.

Çalışmanın aynı zamanda bir işletme olan kafe üzerinde yapılan bir değerlendirme olması kısaca da olsa kültür ekonomisi açısından da konuya değinmeyi gerekli göstermektedir. Yapılan görüşmelerde masal gecelerinin ticari olarak şuanda bir getirisi olmadığı bilgisine ulaşılmıştır. Aksine, özellikle çocuklar için düzenlenen gecelerde onların

kontrol edilmesinin daha zor oluşu, mekânı düzen açısından zora sokmaktadır. Masal geceleri için gelen izleyicilerden küçük bir ücret talep edilse de bu ücret gideri karşılamakta pek de yeterli değildir, masal anlatımında asıl amaç ticari değildir. Ön hazırlık kısmında da maddi anlamda bir doyum söz konusu değildir. Masal çalışmalarının yapıldığı ekipte yer alan çizer ve masal anlatıcısının fikirleri bu fikri destekler:

> "Çizim yapmayı seviyorum ticari boyutunu çok düşünmüyorum. Ticarete dökünce, geliri düşününce heves dahi kalmaz. O da lazım ama" (K.K.2).

> "Şuanda bizim için büyük bir geliri yok masalların. Masal gecelerinde ücretlendirme oluyor ama biz o gün orayı masala ayırmış oluyoruz. Mesela ben kukla yaptırıyorum bunun bir gideri var, çizerlere bazı ödemeler oluyor, toplantı giderleri oluyor. Masal gecelerinin ciddi giderleri oluyor süslemeler ve benzeri. O yüzden şuanda masal gecelerinden ciddi bir kâr amacımız yok. Bunu da biraz düşündüm ama orayı geliştirmek için ne yapabiliriz diye" (K.K.1).

Halihazırda yapılan masal anlatım geceleri ve öncesindeki çalışmalarda gönüllülük ön planda olsa da sürdürülebilirliğin sağlanması için ekonomik kısmın düşünülmesi de gereklidir. Buna yönelik, masallar üzerinden karakter maketlerinin yapılması, kafede bir odanın masal kitaplarının da satıldığı satış odası olarak planlanması yahut ilgili kurumlardan ödenek alınması için adımlar atılması gibi fikirler üzerinde düşünülebilir, bu husus daha da genişletilebilir başka bir çalışmaya konu olabilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Masal her dönemde kendine yer edinmiştir. Çalışmada, masalların yalnızca anlatılan içerikler değil aynı zamanda mekânın fiziksel ve anlamsal olarak şekillenmesinde etkin bir unsur olduğu, mekân ile masalın birbiri üzerindeki dönüştürücü güce sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Eğlendirme, hoş vakit geçirme gibi işlevleri olan masal, artık reklam ve tanıtım gibi yeni işlevler de üstlenmiştir. Önceki zamanlarda evlerde, kahvehanelerde, soba başlarında anlatılan masallar günümüzde çeşitli yerlerde anlatılır hale gelmiştir. Hane Kafe masalları esas alarak restore edilen bir Rum konağıdır. Masal anlatıcısı ve yazarı Hilayda Karakök Kışla'nın öncülüğünde masal anlatımı yapılan kafe pek çok yönden bellek taşıyan, kültürel mekân olma özelliği taşır. UNESCO çalışmalarının ön planda tuttuğu kültürel mekânın da önemsenmesi fikriyle düşünüldüğünde Hane Kafe dikkate değerdir. Ticari bir işletme olmasının ötesinde, sözlü kültürün yaşatıldığı, yeniden üretildiği, topluluk belleğiyle bütünleştiği bir kültürel alan olarak işlev gördüğü anlaşılmıştır. Temelinde geleneği barındıran eski kültürel unsurlar gelenekten beslenen ve dönüşümleri de barındıran anlatıcı tarafından yeni mekânlarda üretilir hale gelmiştir. Buradaki masalla ilgili etkinlikler, oluşturulan sosyal ortam ve kültürel mekân emsal teşkil edebilecek niteliktedir. Aynı zamanda bir ticari kaygının da olduğu işletmede, masalların kültür ekonomisi kapsamında daha verimli olarak değerlendirilmesine yönelik çalışmalar da hem burada hem de emsal

oluşturacak yerlerde sözlü kültürün aktarımını, sürdürülmesini ve kültürel mekân oluşturulmasını daha mümkün hale getirecektir. Masalların yeni işlevleri ve kültürel mekân oluşumundaki etkisi üzerinden değerlendirmelerin yapıldığı söz konusu çalışma, sonrasında yapılacak çalışmaların ilk adımı niteliğindedir.

Notlar:

Mekânın eski bir konaktan Hane Kafe'ye dönüşüm hikâyesi için bakınız (URL-5,6):

URL-5: https://www.instagram.com/reel/Cj77zsnMxVV

URL-6: https://www.instagram.com/reel/Cj78TWbrCXc

Masal anlatım gecesinin kısa videosunu izlemek için bakınız (URL-7):

URL-7: https://www.instagram.com/reel/CsnkRLAqipT

Kaynakça

Akgün, Ayşegül. 2019. "Reklamda Masal Dilinin Kullanımı Ve Kadın Temsili". Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Aktulum, Kubilay. 2013. *Folklor ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.

Çakı, Fahri, Betül Kızıltepe. 2017. "Üçüncü Yerler Olarak Kafeler ve Gençlik: Balıkesir Örnek Olay İncelemesi". *Akademik İncelemeler Dergisi* 12(1): 173-202.

Çolak, Sevcan. 2017. "Mekân-Kimlik Etkileşimi: Kavramsal ve Kuramsal Bir Bakış". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6(1): 1624-7215.

Ekici, Metin, Seçkin Sarpkaya. 2021. "Tebrizli İran Türklerinde Masal Anlatıcısı Tipolojisi ve Kültürel Kimlik". *Millî Folklor* 21(130): 58-69.

Ekici, Metin. 2005. "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve Eş Zamanlı (Senkronik) Bir Bakış". Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyum Bildirileri. Ankara: Gazi Üniversitesi THBMER Yayını.

Habermas, Jürgen. 2004. *Kamusal Alan*. Ed. M. Özbek. İstanbul: Hil Yayınları.

Hacıhasanoğlu, Orhan. 2006. "Göç – Aidiyet İlişkisinin Belirlenmesi İçin Model: Berlin/ Kreuzberg Örneği". *İTÜ Dergisi* 5(2): 59-70.

Heise, Ulla. 2001. *Kahve ve Kahvehane.* Çev. Mustafa Tüzel. Ankara: Dost Kitabevi.

Kepez, Berfin Sıla. 2020. "Yaşayan Geleneksel ve Modern Masal Anlatıcıları: Bağlamsal Kurama Göre İnceleme". Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi.* Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Oğuz, Mehmet Öcal. 2007. "Folklor ve Kültürel Mekân". *Millî Folklor* 19(76): 30-32

Oğuz, Öcal, Evrim Ölçer Özünel. 2019. *Halk Masalları.* Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını.

Sami, Kamuran. 2010. "Halk Kültürü Bağlamında Kahvehanelerin Toplumsal ve Mekânsal Dönüşümleri Diyarbakır Kent Örneği". *Millî Folklor* 22(85):159-172.

Topçam, Sıla. 2019. "Masal Anlatıcılığı Ve Günümüz Masal Anlatıcılığında Hazırlanma Süreçleri". Yüksek Lisans Tezi, T.C Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İzmir.

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610

Uçar, Anıl Kaan. 2023. "Cumhuriyetin 100. Yılında Bir Tüketim Mekânı Olarak Kent ve Kamusal Alan Bağlamında Atölye/Kitap Kafeler". *Kent Akademisi Dergisi,* 16(Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkiye): 309-328.

Sözlü Kaynaklar

K.K.1: Hilayda Karakök Kışla (Masal Anlatıcısı), Deri ve Zührevi Hastalıklar Uzmanı, Zonguldak, 1987.

K.K.2: Muhammet Bayraktar (Masalların Çizeri), Görele Güzel Sanatlar Fakültesi Lisansüstü Eğitim Öğrencisi, Giresun, 1998.

K.K.3: Aynur Kır (Masal Dinleyicisi), Ev Hanımı, Ordu, 1991.

K.K.4: Aygül Gündüz (Masal Dinleyicisi), Sağlık Çalışanı, Ordu, 1988.

K.K.5: Gizem Topal (Masal Dinleyicisi), Ev Hanımı, Ordu, 1996.

K.K.6: Kübra Niyazoğlu (Masal Dinleyicisi), Bilim Uzmanı, Bafra, 1998.

İnternet Kaynakları

URL-1: https://www.instagram.com/p/CjtBWgRsS8U (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-2 https://www.instagram.com/p/Cl_4jKoqs9T/ (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-3 https://www.hilaydakarakok.com/post/g%C3%B6r%C3%BCnmez-k%C4%B1z (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-4: https://www.instagram.com/p/C2H4edvq_nn/ (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-5: https://www.instagram.com/reel/Cj77zsnMxVV (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-6: https://www.instagram.com/reel/Cj78TWbrCXc (Erişim tarihi: 4.08.2025).

URL-7: https://www.instagram.com/reel/CsnkRLAqipT (Erişim tarihi: 4.08.2025).

Avrasyad e-ISSN: 2147-2610